

Kohlmeyev doprinos
marksističkoj teoriji međunarodnih
vrijednosti¹

Krešimir Žiborski

Za kapitalističku svjetsku privredu značajna je razdioba na vladajuće industrijske nacije i ovisne agrarne i sirovinske zemlje. Ima posebnog razloga za istraživanje Marxove teorije međunarodnih vrijednosti ukoliko u sistemu svjetske privrede dolazi do međunarodne eksploatacije pogotovu kroz međunarodnu trgovinu s neekvivalentnom razmjenom.

U građanskoj literaturi je prešućeno ili osporavano da je Marx razvio teoriju međunarodnih vrijednosti. Marx je utemeljitelj materijalističko-dijalektičke teorije koja se konzekventno drži radne teorije vrijednosti. Za Marxa kapitalistička svjetska trgovina nije jednostavna razmjena robe, već je preraspodjela nacionalno doprinesenog rada i s time izvor bogaćenja ili siromašenja. Cijene, tečajevi, ponuda i potražnja, odnosi cijena — za Marxa su samo novčani, odnosno tržišni izrazi društveno potrebnog rada.

Marx je imao namjeru nakon istraživanja općih zakona kapitalističkog načina proizvodnje izložiti specifične zakone kapitalističke vanjske trgovine i svjetskog tržišta. Tako on piše u trećem tomu »Kapitala«: »Pojave koje istražujemo u ovom poglavlju iziskuju za svoj puni razvitak kreditni sistem i konkurenciju na svjetskom tržištu koje je uopće osnova i životna atmosfera kapitalističkog načina proizvodnje. Ali ti konkretniji oblici kapitalističke proizvodnje mogu se u potpunosti prikazati tek kad se shvati opća priroda kapitala; zato je njihovo izlaganje izvan plana našeg djela i spada u njegov eventualni nastavak.«²

U »Predgovoru« za svoj 1859. godine izdan »Prilog kritici političke ekonomije« piše Marx s gledišta teorije vanjske trgovine i svjetskog tr-

¹ Prof. dr Gunther Kohlmey, *Karl Marx Theorie von den Internationalen Werten*, u zborniku *Probleme der politischen Ökonomie*, Band 5, Akademie Verlag, Berlin, 1962, str. 18—122, prema prijevodu prof Marije Ugrenović.

² K. Marx, *Kapital*, III, Kultura, Zagreb, 1948, str. 82.

žišta o svojem ukupnom planu studija ekonomije: »Sistem buržoaske ekonomije ja promatram ovim redom: kapital, zemljišno vlasništvo, najamni rad; država, vanjska trgovina, svjetsko tržište... Cjelokupni materijal leži preda mnom u obliku monografija koje sam s velikim razmacima u raznim periodima stavio na papir radi ličnog obavještenja, a ne za štampu; hoću li moći da ih sistematski obradim po navedenom planu, zavisit će od spoljašnjih okolnosti.«³

Ukupnom materijalu koji Marx na žalost nije više mogao preraditi za jednu cjelovitu raspravu, pripadaju također istraživanja vanjske trgovine i svjetskog tržišta. Ta je Marxova istraživanja Engels velikim dijelom prenio i sredio u trećem tomu »Kapitala«. Ako te prikaze povežemo s istraživanjima o tržišnoj vrijednosti koja su također sadržana u trećem tomu, poglavito u desetom poglavlju, s teorijom vrijednosti prikazanom u prvom dijelu prvog toma »Kapitala«, s dvadesetim poglavljem pod naslovom »Nacionalna različitost najamnina« u istom tomu, dobivamo, prema Kohlmeyu, karakteristike jedne teorije o međunarodnim vrijednostima. Brojna važna opažanja o teoriji međunarodnih vrijednosti i o vanjskoj trgovini nalaze se također u »Osnovama kritike političke ekonomije«, te u trećem dijelu »Teorija o višku vrijednosti«.

Kohlmey ističe da je neznanje tvrditi da se o pitanju svjetskog tržišta kod Marxa mogu naći »jedva nešto više od slučajnih rubnih bilježaka«.

Marxova teorija međunarodnih vrijednosti je konkretizacija njegove radne teorije vrijednosti. Ona je podloga njegovoj teoriji cijena. Marxova teorija o cijenama svjetskog tržišta objašnjava cijenu kao novčani izraz društveno potrebnog utroška rada sadržanog u robi. Opći zakon kretanja cijena je zakon vrijednosti. Specifični pak zakoni kretanja cijena su ekonomski zakoni pojedinih načina proizvodnje.

Kao društveno-ekonomske kategorije mogu se razumjeti — cijena, kredit, kamata, valutni tečaj, platna bilanca — samo onda ako su shvaćeni kao novčani izrazi društveno potrebnih utrošaka rada i kao instrumenti raspodjele i preraspodjele, mjerenja, kontrole i stimulacije društveno potrebnog utroška rada.

Razumijevanje međunarodne trgovine samo kao razmjene i pod određenim odnosima proizvodnje, a ne, također i ako je potrebno prvenstveno, kao procesa preraspodjele nacionalnih utrošaka rada, bila je već greška Ricarda, koju je Marx kritizirao. »Zašto više profitne stope, koje kapitali plasirani u izvjesnim granama ovako odbacuju i odvođe u zavičaj, ne bi sada ovdje, ako inače ne bi monopoli bili na smetnji, ulazile u izjednačenje opće profitne stope i ovu pro tanto (u odgovarajućoj mjeri) podigle. Ovo se ne da razumjeti osobito kad te granice primjene kapitala stoje pod zakonima slobodne konkurencije. Ricardu pak lebdi pred očima naročito ovo: s višom cijenom koja se dobije u inozemstvu kupuju se tamo robe i šalju kući kao retour; ove se robe dakle prodaju u zavičaju i stoga

3
K. Marx, *Kritika političke ekonomije*, Predgovor i Uvod, Kultura, Zagreb, 1949, str. 7

to može u najboljem slučaju predstavljati neku privremenu ekstra prednost ovih privilegiranih oblasti proizvodnje nad drugima. Ovaj privid otpada čim se ne uzme u obzir novčani oblik. Favorizirana zemlja dobiva u razmjeni natrag više rada za manje rada.«⁴

Na isti način izjavljuje Marx u »Teorijama o višku vrijednosti«: »Pamfletista akceptira Ricardovo učenje o spoljnoj trgovini. Kod Ricarda ono služi samo kao dokaz njegove teorije vrednosti, ili da pokaže da ona ne protivreči ovom učenju. Međutim, tu je istaknuto da se ne samo nacionalni rad nego i nacionalni višak rada otelovljuje u rezultatima spoljne trgovine.«⁵

Zakon vrijednosti

Prema Kahlmeyu vrijednost pojedine robe određuje se odgovarajućim udjelom društvenog radnog vremena potrebnog za reproduciranje ukupne mase one vrste robe koja je potrebna da zadovolji prosječnu društvenu potrebu.

Tu definiciju Kahlmey raščlanjuje:

1. Vrijednost pojedine robe ne određuje individualno upotrebljeno radno vrijeme za njezinu proizvodnju, nego radno vrijeme koje je u prosjeku za to potrebno ili društveno potrebno radno vrijeme.
2. Društveno potrebno nije potrebno radno vrijeme sadržano u samoj robi, nego društveno potrebno radno vrijeme koje iziskuje njezina reprodukcija.
3. Društveno potrebna masa određene vrste robe, a time i društveno potrebno radno vrijeme za njezinu reprodukciju, treba u određenoj robnoj privredi odgovarati uobičajenoj platežnoj potrošnji.
4. U slučaju dugotrajnih ekstremnih odnosa između potrebe i proizvodnje tržišnu vrijednost, dakle društveno potrebno radno vrijeme, mogu iznimno određivati ne samo proizvođači koji rade pod prosječnim nego i oni u najlošijim ili u najboljim uvjetima.
5. Razmjena ili prodaja robe po njihovoj cijeni je racionalan, prirodni zakon njezine ravnoteže. Polazeći od njega možemo objasniti odstupanja, a ne obratno, da iz odstupanja tumačimo sam zakon.
6. Razmjena robe, prema njenoj vrijednosti, gdje se kao pravilo poklapaju cijena i vrijednost, karakteristična je samo za jednostavnu robnu proizvodnju.

Vrijednost je društveni odnos proizvođača roba, a do njega dolazi posredstvom razmjene, dakle putem tržišta. Da bi mogao djelovati zakon vrijednosti, potrebno je postojanje tržišta, sfere realizacije vrijednosti.

4
K. Marx, *Kapital*, III, str. 202—203.

5
K. Marx, *Teorije o višku vrijednosti*, III, K. Marx — F. Engels, Dela, tom 26, Prosveta, Beograd, 1972, str. 195.

Tržište je kao sfera realiziranja vrijednosti, sfera konačnog potvrđivanja aktivizirane radne snage, gdje se potvrđuje da je njen rad bio društveno potreban.

U privatnoj robnoj privredi proizvođači su privatni vlasnici. Privatno vlasništvo ih razdvaja, raspršuje. Tržište dovodi do društvene povezanosti, spontano, putem konkurencije.

Zakon robne vrijednosti određuje koliko društvo može dati od svog cjelokupnog radnog vremena za proizvodnju svake pojedinačne vrste robe. No ta stalna tendencija različitih sfera proizvodnje za ravnotežom aktivira se samo kao reakcija na stalno prekidanje te ravnoteže. Masa robe na tržištu ovisna je o intenzitetu i ekstenzitetu tržišta, dakle o društvenoj podjeli rada, o broju proizvođača i potrošača i o njihovoj proizvodnom, odnosno kupovnom kapacitetu. Budući da je tržište ono koje povezuje proizvođače i potrošače, to veličina tržišta izražava veličinu društvene potrebe i produkcije potrebne da ga zadovolji, odnosno izražava društveno potreban utrošak rada.

Svako tržište obuhvaća određen prostor. Prostorna komunikacija nije zadatak tržišta; to je zadatak prometa. Tržište je razmjena. No svaki akt robne razmjene pretpostavlja prostorne mogućnosti povezivanja između proizvođača i potrošača. Prostorna rasprostranjenost tržišta ovisna je o mnogim okolnostima: o prirodnim granicama, društvenoj podjeli rada, prometnim odnosima i ostalim tehničkim uvjetima uključivši proizvodne snage, proizvodne odnose, državne tvorevine, političke odnose, itd.

Za povijesni razvitak robne proizvodnje karakterističan je prijelaz s lokalnih tržišta na nacionalna, pa na međunarodna, a najviši stupanj razvitka tog procesa je svjetsko tržište. S razvitkom tržišta povezan je i razvitak vrijednosnih oblika: od jednostavnog, pojedinačnog ili slučajnog sve do razvijenog i općeg oblika vrijednosti, do novca. Novac je opći ekvivalent, a opći ekvivalent svjetskog tržišta je svjetski novac.

Nastajanje i razvitak međunarodnih tržišta, svjetske trgovine i novca bilo je sve prije nego idila. To je bila okrutna povijest s ratovima, pljačkanjem i porobljavanjem, s bogatstvom i bijedom, vladavinama i podjarmljivanjem.

Tržišna vrijednost

Ako je tržište preduvjet i nužan rezultat robne proizvodnje i procesa oblikovanja vrijednosti, onda mora postojati i određena povezanost između veličine vrijednosti i tržišta. Ako shvatimo svaku robu kao dio cjeline sve robe, onda svaka vrijednost nije individualna, nego društvena, tržišna vrijednost. Veličina tržišne vrijednosti je društveno potreban utrošak rada proizvođača koji su se okupili pomoću danog tržišta.

Kohlmeijer upućuje na Marxovu misao: »Da roba ima upotrebnu vrijednost, dakle da zadovoljava neku društvenu potrebu, bila je jedna pretpostavka prodaje. Druga je bila da količina rada, sadržana u robi, pred-

stavlja društveno potreban rad, dakle da se individualna vrijednost (i, što je pod ovom pretpostavkom isto, prodajna cijena) robe podudara s njenom društvenom vrijednošću.«⁶ Na drugom mjestu Marx ističe: »Da bi cijene po kojima se robe međusobno razmjenjuju približno odgovarale njihovim vrijednostima, potrebno je samo 1) da razmjena različitih roba prestane biti čisto slučajna ili samo prigodna; 2) da se te robe ukoliko promatramo neposrednu razmjenu roba, proizvode na jednoj i na drugoj strani u količinama koje približno odgovaraju međusobnoj potrebi, što se utvrđuje uzajamnim iskustvom prođe i što na taj način izraste kao rezultat iz same neprekidne razmjene...«⁷

Prema Kohlmeyu, kod lokalnih se tržišta i veličina vrijednosti određuje lokalno, kod nacionalnih tržišta nacionalno, kod ograničeno međunarodnih tržišta (koja obuhvaćaju samo neke zemlje) ograničeno internacionalno, a kod univerzalno međunarodnih tržišta (svjetskih tržišta) univerzalno internacionalno.

Svjetsko tržište i vrijednosti

Marxovu tezu prema kojoj tek u svjetskoj trgovini roba razvija univerzalno svoju vrijednost⁸ Kohlmey razrađuje u četiri točke:

1. U toku razvitka robne proizvodnje apstraktni rad poprima sveobuhvatni društveni karakter, dakle poprima univerzalan karakter. Postaje rad proizvođača povezanih svjetskim tržištem. O tome Marx u trećem svesku »Teorija o višku vrijednosti« piše: »Samo spoljna trgovina, razvitak tržišta u svetsko tržište, razvija novac u svetski novac i apstraktni rad u društveni rad.«⁹

2. Konkretni rad razvija se do totaliteta različitih načina rada koji obuhvaćaju svjetsko tržište. Razvitak konkretnog rada u totalitet koji obuhvaća svjetsko tržište znači da se broj izjednačavanja razmjene, relativnog oblika vrijednosti povećava i da raste broj upotrebnih vrijednosti. Proširuje se popis robe sa svjetskog tržišta. Vanjskom trgovinom i svjetskim tržištem i konkretni rad postaje univerzalnijim, proširenijim i mnogostranijim.

3. U međunarodnoj trgovini pojavljuje se novac neposrednije, u svom pravom liku, kao svjetski novac, kao opća novčana roba. »U svjetskoj trgovini robna vrijednost postaje univerzalna, i zato njen samostalni lik stupa pred robe kao svjetski novac. Tek na svjetskom tržištu novac funkcionira u punom smislu kao roba kojoj je prirodni oblik ujedno i neposredan društveni oblik ostvarenja ljudskog rada in abstracto (uzetog uopće). Način njegova života postaje adekvatan njegovu pojmu.«¹⁰

6
K. Marx, *Kapital*, III, str. 149.

7
isto, str. 145.

8
K. Marx, *Kapital*, I, Kultura, Zagreb, 1947,
str. 101.

9
K. Marx, *Teorije o višku vrednosti*, III,
str. 196.

10
K. Marx, *Kapital*, I, str. 101.

4. Veličina vrijednosti robe koja se promeće na svjetskom tržištu određuje se radnim vremenom društveno potrebnim da bi se pokrivala uobičajena potreba na tom svjetskom tržištu. Obujam vanjskog tržišta neke zemlje određuje se nacionalnim prosječnim stupnjem intenziteta i produktivnosti njena rada i stupnjem međunarodne podjele rada. Veličina vanjskog tržišta neke zemlje ovisi o nacionalnoj veličini vrijednosti prema drugim nacionalnim veličinama vrijednosti, tj. o međunarodnim veličinama vrijednosti, odnosno o međunarodnim vrijednostima razmjene odgovarajućih nacionalnih roba.

Međunarodna veličina vrijednosti neke robe na svjetskom tržištu je izbalansirani prosjek nacionalnih vrijednosti svih roba s kojima se trguje na međunarodnim tržištima. Međunarodna vrijednost je društveni odnos između onih naroda koji robu proizvode i onih koji je razmjenjuju. Slično kao što se individualne vrijednosti pretvaraju u tržišnu vrijednost, pretvaraju se i nacionalne vrijednosti u međunarodnu vrijednost. Internacionalizacija proizvodnje vrši se u kapitalističko-imperijalističkim oblicima uz metode konkurencije, izrabljivanja, moći monopola i kolonijalizma.

Međunarodna vrijednost je, naročito kao svjetska vrijednost, vrlo općenita kategorija, ona izražava vrlo visok stupanj apstrakcije. U realnosti je možemo utvrditi samo kao historijsku tendenciju, i to samo za određene vrste robe i grupe roba ili samo za određene njihove sastavne dijelove. Međunarodnu vrijednost imaju, strogo uzevši, samo one robe i dijelovi grupa roba s kojima se u vanjskoj trgovini trži, budući da se samo ova roba promeće putem međunarodnog tržišta.

Međunarodne veličine vrijednosti ovise o nacionalnim veličinama koje sudjeluju na svjetskom tržištu i obrnuto. U svijetu veličina vrijednosti proizlazi čitava ljestvica lokalnih, ograničeno međunarodnih i univerzalno međunarodnih prosjeka. »Ove nacionalne prosječne veličine«, kaže Marx »sačinjavaju dakle jednu skalu, čija je jedinica mjere prosječna jedinica svjetskog rada.«¹¹

Prema Kohlmeyu S. Zscherpe piše: »Pretpostavka za proces stvaranja vrijednosti i proces realizacije jest zajedničko tržište gdje pojedini proizvođači robe dolaze u vezu. Pri tom se može raditi o nacionalnim i o međunarodnim tržištima. Vrijednost je u načelu jedinstvena, ona se razvija prema poretku veličine tržišta u univerzalnu vrijednost. Veličinu vrijednosti određuje prema tome poredak odnosno red veličine tržišta, tj. u veličinu vrijednosti robe ulazi utrošak rada svih proizvođača koji se bilo kad pojavljuju na nacionalnom ili međunarodnom tržištu.«¹²

11

K. Marx, *Kapital*, I, str. 489.

12

S. Zscherpe, *Zu einigen Problemen eines sozialistischen Weltmarktpreissystems*, In: *Der Aussenhandel*, H. 12, 1961, S. 12, prema Kohlmeyju.

Dvije modifikacije zakona vrijednosti na svjetskom tržištu

Prema Kohlmeyu, Marx obrađuje dvije modifikacije zakona vrijednosti u međunarodnoj trgovini.

Prva modifikacija se tiče povezanosti radnog intenziteta i veličina vrijednosti.

U narodnoj privredi vrijednost neke robe je društveno potrebni utrošak rada pri danom prosječnom, običnom ekonomskom stupnju intenziteta. Utrošak rada koji je ispod uobičajenog stupnja intenziteta ne ulazi u društveni proces stvaranja vrijednosti.

Drugačije je na svjetskom tržištu. Dok unutar narodnih privreda radni intenziteti koji su ispod društveno uobičajenog ne igraju uloge pri određivanju nacionalne veličine vrijednosti, oni imaju udjela u međunarodnom vrednovanju. Do sada i u bližoj budućnosti postoji za proizvodne snage na međunarodnim tržištima manje mogućnosti seobe iz jedne u drugu narodnu privredu, manje nego unutar državnih granica iz jedne privredne grane u drugu. Tako svi prosjeci radnog intenziteta svih naroda koji sudjeluju u međunarodnoj privredi ulaze u proces stvaranja vrijednosti. Međunarodna veličina vrijednosti ne stvara se na osnovi masovnog, dominantnog stupnja intenziteta koji su u pitanju.

O tome Marx piše u XX glavi I toma »Kapitala«: U svakoj zemlji postoji izvjesna srednja intenzivnost rada. Ako je rad, utrošen na proizvodnju neke robe, manje intenzivan, znači da je utrošeno više radnog vremena nego što je društveno potrebno; zato se on ne računa kao rad normalne kakvoće. Jedino onaj stepen intenzivnosti, koji stoji iznad prosječnog nacionalnog stepena, mijenja u nekoj datoj zemlji mjeru vrijednosti koju imamo u pukom trajanju radnog vremena. Drukčije je na svjetskom tržištu, prema kome pojedinačne zemlje stoje kao sastavni dijelovi prema cjelini. Srednja intenzivnost rada u svakoj zemlji je drukčija; ovdje veća, tamo manja. Ove nacionalne prosječne veličine sačinjavaju dakle jednu skalu, čija je jedinica mjere prosječna jedinica svjetskog rada. Prema tome, intenzivniji nacionalni rad, upoređen s manje intenzivnim, proizvodi za jednako vrijeme više vrijednosti, koja se izražava u više novca.¹³

Za drugu modifikaciju zakona vrijednosti bitan je odnos između veličine vrijednosti i produktivnosti rada.

Kohlmey ponovo citira Marxa. »Nešto što još više modificira zakon vrijednosti u njegovoj internacionalnoj primjeni, jest što na svjetskom tržištu i proizvodniji nacionalni rad važi kao intenzivniji, dokle god konkurencija ne prisili proizvodnju naciju da prodajnu cijenu svojih roba spusti na njihovu vrijednost.«¹⁴ Dok društveno potrebno radno vrijeme određuju unutar državnih granica masovni, uobičajeni proizvodni uvjeti, dotle pri procesu stvaranja međunarodne tržišne veličine ulaze svi nacionalni stupnjevi produktivnosti koji sudjeluju u međunarodnoj trgovini

13
K. Marx, *Kapital*, I, str. 489.

14
isto.

kod odnosne robe; međunarodna veličina vrijednosti tada je izbalansirani prosjek.

*Apsolutne nacionalne prednosti i štete pri razmjeni
po međunarodnim vrijednostima*

Pri međunarodnoj razmjeni nastaju, prema nacionalnim razlikama intenziteta i produktivnosti, apsolutne prednosti i štete. Ovdje se potvrđuje da je međunarodna vrijednost kao društveni odnos — odnos između proizvođačkih naroda i onih naroda koji robu razmjenjuju. Evo sheme koja treba objasniti kako pri razmjeni po međunarodnim vrijednostima dolaze do izražaja nacionalne razlike po produktivnosti i po intenzitetu. Četiri zemlje neka proizvode gorivo preračunato na kameni ugalj. Za izvoz treba proizvoditi (h = društveno potreban radni sat):

A 50 t za 30 h

B 35 t za 25 h

C 10 t za 10 h

D 5 t za 5 h

Za nacionalno društveno potrebno radno vrijeme trebaju:

A = 0,6 h/t

B $\approx$ 0,7 h/t

C = 1,0 h/t

D = 1,0 h/t

Za ukupno 70 sati proizvodi se 100 tona. Međunarodna vrijednost iznosi 0,7 sati po toni. Ako se razmjenjuje po međunarodnim vrijednostima, A je u prednosti pred svim drugim zemljama, a B prema C i D. Ako pretpostavimo da zemlja A troši 100 tona, onda treba 30 sati za vlastitu proizvodnju, dok za daljnjih 50 tona uvezenih druge zemlje trebaju ukupno 40 radnih sati. Pri tome se, međutim, internacionalno priznaje samo $50 \times 0,7 = 35$ sati.

Ako se pretpostavi da D troši 10 tona, dakle uz vlastitu proizvodnju od 5 tona, mora dodatno još 5 tona uvesti, onda za odgovarajući izvoz, kojim se mora plaćati uvoz, važi 5 nacionalnih radnih sati samo kao 3,5 međunarodno priznatih. Preostalo vrijeme treba nacionalno pridodati da bi se moglo sudjelovati u međunarodnoj razmjeni. Pri razmjeni za međunarodnu vrijednost razmjenjuje najproduktivnija nacionalna privreda A — 6 vlastitih radnih sati za 7, odnosno 10 stranih radnih sati. Takva međunarodna razmjena usprkos apsolutnoj šteti naciji C i D može donijeti relativnu korist.

Teze o apsolutnim prednostima i štetama u međunarodnoj trgovini mogu se prikazati i drugačije. Ako zemlje A do D svake godine imaju na raspolaganju robe za po 1000 sati nacionalno društveno potrebnog radnog vremena, onda C i D moraju utrošiti punih 1000 sati da bi u međunarodnoj razmjeni mogli sudjelovati s jednakim količinama upotrebne

vrijednosti kao A i B, dok će A trebati samo 600 sati, a B samo 700 sati. Ove zemlje mogu preostalih 400 odnosno 300 sati koristiti za drugu proizvodnju.

Apsolutne prednosti i štete za pojedine nacije pri razmjeni po međunarodnim vrijednostima pokazuju se u različitim relativnim novčanim vrijednostima, a to znači u odnosu nacionalne vrijednosti robe, prema općoj svjetskoj vrijednosti međunarodne novčane robe, zlatu. Ako se pretpostavi da je vrijednost 50 tona jedinica kamenog ugljena jednaka vrijednosti jednog kilograma finog zlata, onda da bi kupio jedan kilogram zlata, treba utrošiti A — 30 h, B — 35 h, C — 50 h, D — 50 h. Relativna novčana vrijednost je to niža što je viša produktivnost rada pri proizvodnji robe koja se razmjenjuje sa zlatom. Zemlja A treba utrošiti samo 30 sati da bi kupila jedan kg zlata, a može s tim jednim kilogramom kupiti 50 sati od C i D, odnosno 35 sati od B.

U međunarodnoj trgovini, ako prihvatimo razmjenu po međunarodnim vrijednostima, produktivnija nacionalna privreda je u prednosti prema manje produktivnoj. U primjeru Kohlmeya produktivnija nacionalna privreda daje 30 sati a dobiva 50 sati, ili ona dobiva za 1000 sati ukupnog radnog vremena 33,33 kg zlata, dok B dobiva 28,57 kg, a C i D dobivaju samo po 20 kg. Ako se sve druge okolnosti ostave po strani, pri razmjeni po međunarodnim vrijednostima ima produktivnija, dakle bogatija zemlja, apsolutnu prednost prema onoj manje produktivnoj, siromašnjoj zemlji.

U nastavku već citiranog mjesta Marx piše: »Što je u nekoj zemlji razvijenija kapitalistička proizvodnja, to se više u njoj i prosječna intenzivnost i proizvodnost nacionalnog rada izdižu iznad međunarodnog nivoa. Različite količine robe iste vrste, koje su u raznim zemljama proizvedene za jednako radno vrijeme, imaju dakle nejednake međunarodne vrijednosti koje se izražavaju u različitim cijenama, tj. u novčanim sumama različitim već prema tome kakva im je međunarodna vrijednost. Prema tome će relativna vrijednost novca biti manja u naciji gdje je kapitalistički način razvijeniji, nego u naciji kod koje je manje razvijen.«¹⁵

Kohlmey citira Marxa iz trećeg sveska »Teorija o višku vrijednosti«: »Kod Saya u njegovim napomenama na Constanciovo prevođenje Ricarda ima samo jedna tačna primjedba o spoljnoj trgovini. Profit se može napraviti i podvaljivanjem, da jedan dobija što drugi gubi. Gubitak i dobitak u okviru jedne zemlje izjednačavaju se, što nije slučaj između raznih zemalja. Pa i po samoj Ricardovoj teoriji što Say ne zapaža — tri radna dana jedne zemlje mogu se razmeniti za jedan radni dan druge zemlje. Zakon vrednosti se ovde bitno modifikuje. Ili kako se u granicama jedne zemlje kvalifikovani, složeni rad odnosi prema nekvalifikovanom, prostom radu, tako se mogu odnositi radni dani raznih zemalja. U ovom slučaju bogatija zemlja eksploatiše siromašniju, čak i onda kad poslednja dobija razme-

nom, kao što je izložio i John Stuart Mill u svojim *Some Unsettled Questions etc.*¹⁶

Isti sadržaj Kohlmey navodi iz »Osnova kritike političke ekonomije«: »... ne samo individualni kapitalisti nego i narodi mogu neprestano stajati u međusobnoj razmjeni i mogu razmjenu neprestano ponavljati na ljestvici stupnja koja je u stalnom porastu, a da zbog toga ne moraju ravnomjerno dobivati. Jedni mogu neprestano prisvajati jedan dio viška rada, a da za to ne vraćaju ništa u razmjeni...«¹⁷

Međunarodna trgovina, prema tome, nipošto nije jednostavan proces razmjene. Međunarodna trgovina, prihvaćena kao razmjena po međunarodnim vrijednostima jest preraspodjela nacionalnog utroška rada, nacionalnih rezultata rada neke manje produktivne zemlje u korist one produktivnije. To je prema Kohlmeyu jezgro teze marksističke teorije međunarodnih vrijednosti. Ovdje je bitna modifikacija općeg zakona vrijednosti.

Relativne prednosti i štete pri međunarodnoj razmjeni

Što znače Marxove riječi: »... čak ako posljednja (siromašnija zemlja — prim. G. Kohlmeya) dobiva razmjenom« (?) »... a da ne trebaju zbog toga ravnomjerno dobivati«? Ovdje Marx započinje problem relativnih prednosti zemalja koje sudjeluju u međunarodnoj trgovini, nadovezujući se na Ricarda. Primjer komparativnih prednosti koji je ušao u povijest s dvjema zemljama, Engleskom i Portugalom i s dva proizvoda u razmjeni, vinom i suknom, dao je Ricardo. Iz njega proizlazi da se zemlje pri međunarodnoj podjeli rada odriču proizvodnje koja je za njih nepovoljna, pa rad koji time postaje slobodan mogu koncentrirati na efikasniju proizvodnju.

Kohlmey pretpostavlja da tri zemlje proizvode tri vrste goriva bez međunarodne podjele rada.

Roba Zemlja	k		l		m		Σ	
	t	h	t	h	t	h	t	h
A	50	50	50	20	50	30	150	100
B	50	20	50	20	50	50	150	90
C	50	30	50	50	50	30	150	110
Σ	150	100	150	90	150	110	450	300

¹⁶ K. Marx, *Teorije o višku vrednosti*, III, str. 82.

¹⁷ K. Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, Dietz Verlag, Berlin, 1953, S. 755, prema Kohlmeyju.

Za ukupno 300 sati proizvodi se 450 tona. Prosječna je proizvodnost 1,5 tona po satu. A je na prosječnoj razini, B iznad toga, a C ispod toga. Za A je proizvodnja k najnepovoljnija, za B je najnepovoljnija proizvodnja m, a za C proizvodnja l.

Kohlmeijer pretpostavlja da zemlje A, B i C ulaze u međunarodnu specijalizaciju i da se odriču proizvodnji koje su za njih nepovoljne. Tako oslobođene radne sate podijelit će na preostale dvije grane. Ključ po kojem će ta podjela biti izvršena bit će u stvarnosti određen društvenom platežnom potražnjom. Doći će do povećanja produktivnosti.

Roba	k		l		m		Σ	
Zemlja	t	h	t	h	t	h	t	h
A	—	—	125	50	83	50	208	100
B	125	50	100	40	—	—	225	90
C	83	50	—	—	100	60	183	110
Σ	208	100	225	90	183	110	616	300

Ukupno radno vrijeme ostaje nepromijenjeno. Proizvest će se međutim znatno više nego prije specijalizacije. Povećanje iznosi kod k — 39%, kod l — 50%, a kod m — 22%. Prosječna radna produktivnost sada iznosi 2,05 t/h, dok je ranije iznosila 1,5 t/h. Dok B sa 2,50 t/h sada kao i ranije stoji iznad prosjeka, A je sada sa 2,08 t/h malo iznad prosjeka, C je pak sa 1,67 t/h ispod prosjeka, no njegova je privreda postala također produktivnija. C pri razmjeni po međunarodnim vrijednostima sa A i B ima sada, kao i ranije apsolutnu štetu, no sada je postao izloženom promjenom produktivniji, te ima relativne prednosti. Relativne prednosti su utoliko različite što manje produktivne nacionalne privrede lošije prolaze. Postizanje relativnih nacionalnih ušteda rada ulaženjem u međunarodnu podjelu rada specifičnost je procesa međunarodne razmjene.

Marksistička radna teorija vrijednosti sa svojom teorijom o relativnim i apsolutnim prednostima odnosno štetama, koje, za pojedine zemlje, proizlaze iz razmjene po međunarodnim vrijednostima, polazna je točka za otkrivanje kumulativnih procesa neravnomjernog razvitka i iskorištavanja u kapitalističkoj svjetskoj privredi koja je podijeljena na nacije koje vladaju i one koje su ovisne, odnosno podjarmljene.

Ekvivalentna razmjena

Ako je zakon vrijednosti identičan zakonu razmjene ekvivalenata i ako se zakon vrijednosti u međunarodnoj trgovini bitno modificira, onda se i kategorija razmjene ekvivalenata bitno modificira u procesima svjetskog tržišta. Kategorija razmjene ekvivalenata dolazi do čistog djelovanja samo u jednostavnoj robnoj proizvodnji.

Kohlmey ističe mehanizam ekvivalentne razmjene citirajući Marxa: »Robe u kojima je sadržan jednako velik kvantum rada ili koje mogu biti proizvedene u istom radnom vremenu imaju stoga istu veličinu vrijednosti. Vrijednost neke robe odnosi se prema vrijednosti svake druge robe kao radno vrijeme potrebno za proizvodnju jedne prema radnom vremenu potrebnom za proizvodnju druge robe.«¹⁸

U »Kritici gotskog programa« Marx piše o raspodjeli prema učinku u socijalizmu i uspoređuje to sa zakonom vrijednosti kao zakonom o razmjeni ekvivalenata. »Jednaki kvantum rada, koji je društvu dao u jednom obliku, dobiva u drugome obliku natrag. Ovdje očito vlada isto načelo koje regulira razmjenu robe, ukoliko je razmjena jednako vrijedna.« »Tu vlada isto načelo kao pri razmjeni robnih ekvivalenata, razmjenjuje se isto toliko rada u jednom obliku s isto toliko rada u drugome obliku.« Pri tome treba uočiti da »razmjena ekvivalenata pri robnoj razmjeni postoji samo u prosjeku, a ne za pojedini slučaj ... jednakost postoji u tome da se mjeri istim mjerilom, radom.«¹⁹

Svagdje gdje funkcioniра zakon vrijednosti, on djeluje kao zakon razmjene ekvivalenata, no djelovanje zakona vrijednosti ne znači da sve pojedinačne robe ili grupe roba moraju bezuvjetno biti razmijenjene po vrijednosti. Do razmjene ekvivalenata dolazi samo u prosjeku.

U međunarodnom privrednom prometu modificira se sa zakonom vrijednosti bitno i kategorija razmjene ekvivalenata. Ovdje vrijede obje već prije određene modifikacije. Vvaži i djelovanje apsolutne i relativne koristi, odnosno štete, za narode koji sudjeluju u međunarodnom privrednom prometu.

Razmjena po međunarodnim vrijednostima u pravilu znači razmjenu među različitim narodima, dakle s različitim veličinama vrijednosti. Razmjena po međunarodnim vrijednostima znači da se nejednake količine nacionalnog rada razmjenjuju kad postoje nacionalne razlike u produktivnosti i intenzitetu, što je u pravilu i slučaj. Relativne koristi od međunarodne podjele rada su za pojedine zemlje vrlo različite.

Kohlmey ističe da upravo time što se razmjenjuje po međunarodnim vrijednostima jedna zemlja dobiva na račun druge i obrnuto. Prema njemu, upravo se u tome i sastoji modificirano djelovanje zakona vrijednosti kao zakona razmjene ekvivalenata na međunarodnom tržištu.

Kohlmey citira primjedbe iz »Teorija o višku vrijednosti« gdje se tri dana jedne manje produktivne narodne privrede razmjenjuju s jednim radnim danom produktivnije nacionalne privrede, gdje dakle bogatija zemlja ima apsolutnu prednost pred siromašnijom i gdje bogatija zemlja iskorištava siromašniju. U tezi o razmjeni po međunarodnim vrijednostima ne može se ignorirati činjenica da se u pravilu razmjenjuju nejednake količine nacionalnih radova. Ova modifikacija predstavlja nešto bitno u vrijednosnim odnosima među nacijama.

18
K. Marx, *Das Kapital*, Bd. 1, S. 44, prema Kohlmeyju.

19
K. Marx, *Kritik des Gothaer Programms*, In: K. Marx — F. Engels, *Ausgewählte Schriften*, Bd. 2, S. 16, prema Kohlmeyju.

Dalja modifikacija zakona vrijednosti

Do ovog se mjesta problem istraživao u sistemu jednostavne robne proizvodnje, dakle nezavisno povijesno danim proizvodnim odnosima. Kohlmey ide korak dalje. Problem međunarodnih vrijednosti se uklapa u sistem kapitalističke svjetske privrede. Proizlazi nov slučaj modificiranja zakona vrijednosti. Riječ je o konkretizaciji, obogaćivanju, razvoju i preobražaju koji zakon vrijednosti i kategorije vrijednosti doživljavaju s karakterom i mehanizmom djelovanja kapitalističkih proizvodnih odnosa. U kapitalističkoj robnoj privredi pojavljuju se kategorije i zakoni opće robne privrede u specifičnom preobraženom liku. U kapitalizmu zakon vrijednosti je samo opća osnova. Zakon viška vrijednosti i druge kategorije, naprotiv, specifična su osnova kapitalističke robne proizvodnje. Prema tome, ne mogu se iz zakona vrijednosti samog izvući dostatni zaključci o zakonima stvaranja cijena, novčanoj privredi, itd.

Ako se istražuje vrijednost, cijena i razmjena ekvivalenata u kapitalističkom sistemu svjetske privrede, treba poći od dvostrukog sistema modifikacija zakona vrijednosti, od modifikacija u međunarodnoj trgovini i od modifikacija danih proizvodnih odnosa.

Kao što je društvena podjela rada, po Marxu, opći uvjet egzistencije robne proizvodnje i tržišta, tako je međunarodna podjela rada opći uvjet egzistencije međunarodne proizvodnje i svjetske trgovine. Zakon vrijednosti sa svojim kategorijama, kao što su — međunarodna vrijednost, razmjena ekvivalenata, cijena svjetskog tržišta itd., određuje se i modificira kapitalističkim proizvodnim odnosima.

Prosječna profitna stopa, cijena proizvodnje i svjetsko tržište

U određenoj narodnoj privredi konkurencija vlasnika kapitala između pojedinih proizvodnih sektora izaziva izjednačavanje prosječne profitne stope. Pri tom se pretpostavlja slobodna konkurencija, tj. mogućnost slobodnog kretanja kapitala. Tako jednako veliki kapitali pri jednakom vremenu prometa postižu jednako velike profite. Suma svih cijena proizvodnje u nekoj narodnoj privredi jednaka je sumi svih vrijednosti. Zakon vrijednosti djeluje u kapitalizmu na taj naročit način. Suma svih prosječnih profita jednaka je sumi ovih viška vrijednosti.

Dok unutar državnih carinskih granica prevladavaju tendencije za stvaranje jedinstvene profitne stope, u kapitalističkoj svjetskoj privredi prevladava tendencija k diferenciranju nacionalnih profitnih stopa.

U kapitalističkom sistemu svjetske privrede djeluje tendencija za izjednačavanje različitih nacionalnih profitnih stopa u prosječnu stopu profita svjetske privrede, no ona ne dominira. Dva su razloga tome.

Prvi proizlazi iz podjele kapitalističke svjetske privrede u vladajuće industrijske nacije i ovisna ili kolonijalna poljoprivredna i sirovinška područja, odnosno industrijski slabo ili jednostrano razvijene zemlje.

U tim su područjima nadnice niske, organski sastav kapitala je nizak, iz čega proizlaze u pravilu visoke profitne stope.

Marx uspoređuje i analizira razvijenu nasuprot nerazvijenoj nacionalnoj privredi u trećem tomu »Kapitala«. »U nekoj evropskoj zemlji pretpostavimo da je stopa viška vrijednosti 100%, tj. radnik radi pola dana za sebe, a pola dana za svoga poslodavca; u nekoj azijskoj zemlji pretpostavimo da je stopa viška vrijednosti 25% ... u evropskoj zemlji sastav nacionalnog kapitala je $84p + 16pr$, a u azijskoj zemlji, gdje se primjenjuje malo strojeva i gdje za neko dano vrijeme neka određena količina radne snage utroši proizvodno relativno malo sirovine, neka je sastav $16p + 84pr$. Onda imamo ovaj račun:

U evropskoj zemlji vrijednost proizvoda = $84p + 16pr + 16v = 116$;
profitna stopa = $16/100 = 16\%$.

U azijskoj zemlji vrijednosti proizvoda = $16p + 84pr + 21v = 121$;
profitna stopa = $21/100 = 21\%$.

... različite nacionalne profitne stope većinom će počivati na različnim nacionalnim stopama viška vrijednosti...²⁰

Drugi razlog se može izvesti iz činjenice da se međunarodnom seljenju kapitala općenito stavljaju veće zapreke nego seobi unutar državnih granica. Zapreke pogađaju obe vrste međunarodne kapitalističke konkurencije. Onu unutar grana i onu između njih. Stalno izjednačavanje nacionalne prosječne profitne stope vrši se to brže što je mobilniji kapital i što je pokretljivija radna snaga.

U Marxovo vrijeme kad se kapitalistička svjetska privreda nije bila u potpunosti razvila, bilo je više ograda za međunarodno seljenje kapitala nego u vrijeme imperijalizma, s njegovom svjetskom trgovinom i izvozom kapitala. No i u imperijalizmu ima značajnih prepreka u kriznim situacijama.

Kohlmey želi prikazati na koji način se stvara opća profitna stopa unutar neke zemlje. Unutar kapitalistički organizirane narodne privrede razmjena funkcionira samo onda ako su jednake profitne stope u pojedinim privrednim granama. Nasuprot tome, razmjena između kapitalistički organiziranih nacionalnih privreda povijesno funkcionira pri nacionalno potpuno različitim profitnim stopama. Marx piše: »U međunarodnoj trgovini različitost profitnih stopa u raznim narodima nevažna (je) okolnost za njezinu robnu razmjenu.«²¹ I na drugom mjestu: »Ako se kapital šalje u inozemstvo, ne dešava se to zato što ga se u zemlji ne bi moglo apsolutno zaposliti. To se dešava, jer se kapital u inozemstvu može koristiti uz više profitne stope.«²²

Ako nema jedinstvenih profita na međunarodnoj razini, onda nema ni međunarodne cijene proizvodnje. Prema tome, svjetska tržišna cijena

20
K. Marx, *Kapital*, III, str. 120.

21
isto, str. 144.
22
isto, str. 220

neke robe je individualna cijena, te je rezultanta relevantnih nacionalnih cijena proizvodnje. To je bitno u tom procesu. To važi kao tendencija. Ima suprotnosti u toj mjeri u kojoj postoji međunarodno seljenje kapitala, ukoliko izvoz kapitala djeluje na međunarodno prilagođavanje nacionalnih profitnih stopa. Za kapitalističko-imperijalističku svjetsku privredu važi općenito da tendenciju niveliranja nedvosmisleno premašuje tendencija prema neravnomjernom razvitku.

Cijena na kapitalističkom svjetskom tržištu

Cijena svjetskog tržišta realizira se u predmonopolističkom kapitalizmu kao individualna cijena putem ponude i potražnje na osnovi međunarodnih vrijednosti određenih roba, relativnoj vrijednosti novca i nacionalnih cijena proizvodnje.

U imperijalističkoj svjetskoj privredi cijena svjetskog tržišta je prije svega monopolna cijena.

Ne može se postaviti načelo da je suma svih cijena na svjetskom tržištu jednaka sumi svih međunarodnih vrijednosti. Međunarodna vrijednost proizlazi kao izbalansirani prosjek nacionalnih veličina vrijednosti. Ponuda i potražnja dopuštaju da cijena na svjetskom tržištu koleba između nacionalnih cijena proizvodnje. Prema Kohlmeyu, ovdje nema oscilacijskog centra.

Izlaganje Kohlmeya treba pokazati kako cijenu na svjetskom tržištu možemo tumačiti putem koji vodi preko cijena nacionalne proizvodnje, odnosa vrijednosti i relacija između nacionalno društveno potrebnog utroška rada. Ovdje se nailazi na ponovnu potvrdu nužnosti i ispravnosti marksističke radne teorije vrijednosti da bi se objasnili ekonomski problemi, kao što su i problemi kapitalističke svjetske privrede.

Cijena proizvodnje i razmjena ekvivalenata

U kapitalističkom načinu proizvodnje ne vrši se razmjena po vrijednosnim veličinama nego po cijenama proizvodnje, prema tome ne vrši se razmjena ekvivalenata. To ne uklanja činjenicu da zakon vrijednosti, a s njim i razmjena ekvivalenata, ostaju opća osnova također i za kapitalističku robnu proizvodnju. Razmjena po cijenama proizvodnje znači razmjenu nejednakih količina društveno potrebnog radnog vremena. Neekvivalentnost je pravilo, iako zakon vrijednosti ostaje određujući element i u zadnjoj instanci element regulacije. Zakon vrijednosti, međunarodna vrijednost, razmjena ekvivalenata opća su osnova, ali nisu ono tipično za kapitalističku svjetsku trgovinu. Tipični su zakon viška vrijednosti, cijena proizvodnje i monopolska cijena.

Neekvivalentna razmjena na današnjem kapitalističkom svjetskom tržištu

Za Marxovo poimanje kapitalističke svjetske privrede karakteristično je da u različitim zemljama postoje različite profitne stope, dakle da na međunarodnoj razini nema jedinstvenog prosječnog profita i cijene proizvodnje. Iz toga slijedi da se u pravilu na kapitalističkom svjetskom tržištu ne razmjenjuje po međunarodnim vrijednostima, nego po cijenama svjetskog tržišta koje proizlaze iz razine i strukture nacionalnih cijena proizvodnje, odnosno monopolnih cijena narodnih privreda koje sudjeluju u razmjeni. Cijene svjetskog tržišta su uzajamno povezane postignutim stopama profita i imaju retroaktivno djelovanje na nacionalne sisteme cijena. Nacionalni sistemi cijena uzajamno su povezani preko cijena svjetskog tržišta. Budući da u predmonopolističkom kao i u monopolističkom kapitalizmu cijene svjetskog tržišta u pravilu odstupaju od međunarodnih vrijednosti i nacionalnih vrijednosti, to razmjena po cijenama svjetskog tržišta u pravilu znači neekvivalentnu razmjenu. To je pravilo, premda je ekvivalentna razmjena isto tako opća osnova kapitalističkog svjetskog tržišta kao i sam zakon vrijednosti.

Po sebi je razumljiva kvalitativna razlika između ekvivalentne razmjene između razvijenih kapitalističkih zemalja i razmjene između razvijenih i zavisnih, te nerazvijenih zemalja. Kvalitativna razlika postoji:

1. u većim kvantitativnim razlikama,
2. u dinamici povećanja razlika po produktivnosti između vladajućih naroda i onih koji su zavisni,
3. u uvrštavanju neekvivalentne razmjene u sistem iskorištavanja izvoza kapitala iz razvijenih u nerazvijene zemlje,
4. u uvrštavanju neekvivalentne razmjene u cjelokupni sistem političko-ekonomske vladavine velikih monopola i imperijalističkih snaga nad zavisnim i kolonijalnim područjima.

Polazi se od pojma veličine vrijednosti i društveno potrebnog utroška rada. Nije ispravno da se za ispitivanje ekvivalentnosti u međunarodnoj trgovini služimo samo odnosima cijena (terms of trade).

Kohlmey ističe da pri istraživanju problema ekvivalentnosti na imperijalističkim međunarodnim tržištima u suvremenim uvjetima treba istražiti slijedeće okolnosti:

I

Analizi odnosa cijena mora prethoditi analiza veličina vrijednosti. Budući da pri sadašnjem stanju statističkog aparata i instrumentarija kapitalističkog svijeta nije moguće izmjeriti kretanje veličina vrijednosti na svjetskom kapitalističkom tržištu, to se uzima razvitak produktivnosti rada kao gruba reprezentativna veličina.

U vladajućim kapitalističkim industrijskim zemljama produktivnost rada se brže razvijala nego u privredno manje razvijenim područjima kapitalističke svjetske privrede. Po proračunima Charlesa Kindlebergera

porasla je produktivnost rada u izvoznim granama zapadnoevropskih zemalja od 1913. do 1952. godine za 70%, dok je u slabo razvijenim zemljama porasla samo za 25%.²³

U vrijeme imperijalizma ne smanjuju se već se povećavaju razlike u produktivnosti, tako i nacionalne veličine vrijednosti, sve je veći jaz između privredno razvijenih i manje razvijenih zemalja. Prema tome, razmjena po međunarodnim vrijednostima koja se u literaturi označuje naprosto kao razmjena ekvivalenata, značila bi u povećanoj mjeri preraspodjelu utroška rada iz zavisnih područja kapitalističke svjetske privrede u korist vladajućih zemalja. Jednostavnom tezom o razmjeni ekvivalenata prema međunarodnim vrijednostima, umjesto da se objasni, ova bi se bitna karakteristika imperijalističke svjetske privrede samo zamaglila.

II

U vladajućim kapitalističkim zemljama prisutne su apsolutne prednosti. Tako su i relativne prednosti u vodećim kapitalističkim industrijskim zemljama veće nego u slabo razvijenim područjima.

III

Već u predmonopolističkom kapitalizmu pripadala su vladajućim industrijskim zemljama najrazličitija monopolistička prava prema kolonijama i zavisnim područjima. To im je omogućavalo da određuju cijene u svoju korist. Konačno, postojali su najrazličitiji oblici prevare i iskorištavanja. Sve su to bile izravne povrede zakona vrijednosti i razmjene ekvivalenata.

IV

U imperijalističkoj svjetskoj privredi trgovinska razmjena između razvijenih industrijskih zemalja i zaostalih poljoprivrednih i sirovinskih područja odvija se na osnovi monopolskih cijena. Još više od cijene proizvodnje, monopolska cijena znači neekvivalentnu razmjenu. Nerazvijene zemlje kupuju gotovu industrijsku robu uz visoke monopolske cijene, a prodaju sirovine, goriva i živežne namirnice uz niske monopolske cijene. Na taj način, škarama cijena, dolazi do značajnih gubitaka nerazvijenih zemalja putem kanala međunarodne trgovine.

V

Peti su faktor odnosi uvozno-izvoznih cijena (terms of trade) između razvijenih industrijskih zemalja i zavisnih područja u kapitalističkoj svjetskoj privredi.

Gledano dugoročno, međunarodna trgovina unutar grupe industrijskih zemalja bilježi porast, međunarodna robna razmjena između industrijaliziranih i neindustrijaliziranih područja je nazadovala, dok je promet roba unutar grupe nerazvijenih zemalja zabilježio malo povećanje.

Odnosi cijena sirovina i gotove robe u svjetskoj trgovini od prelaska

23
Ch. Kindleberger, *The Terms of Trade, A European Case Study*, London, 1956, str. 227, prema Kohlmeju.

na monopolistički stadij kapitalizma razvili su se u prosjeku u korist cijena gotove robe. Udio sirovina, goriva i živežnih namirnica pokazuje u prometu svjetske trgovine postepeno relativno nazadovanje. Ako se za postavljanje nerazvijenih zemalja promatra kroz odnose uvozno-izvoznih cijena, mogu se ustanoviti značajni gubici nerazvijenih zemalja i povećane koristi koje na svjetskom tržištu imaju visokoindustrijalizirane zemlje.

VI

Međunarodna trgovina je za nerazvijene zemlje potencijalni izvor apsolutnih i relativnih šteta. Njenim djelovanjem zavisna područja kapitalističke svjetske privrede su znatno reducirala svoje vlastite akumulacijske mogućnosti.

Vlast financijskog kapitala pojačava nejednakosti i suprotnosti unutar svjetske privrede. Eksploatatorski karakter međunarodnih ekonomskih odnosa u kapitalizmu, pokazuje se u raznim oblicima neekvivalentne razmjene.

VII

Dalji faktor koji stimulira neekvivalentnu međunarodnu razmjenu u uvjetima imperijalizma su valutni tečajevi i kupovne cijene novca. U suvremenom kapitalizmu valutni tečajevi postaju u sve većoj mjeri sredstvo iskorištavanja siromašnih zemalja od strane bogatih.

VIII

Treba uzeti u obzir još jednu okolnost pri istraživanju neekvivalentne razmjene u imperijalističkoj svjetskoj privredi. To su oblici neekvivalentne razmjene u sferi međunarodnih usluga, kao što su na primjer plovidba i osiguranje. Te usluge vrše u pravilu velika monopolistička udruženja bogatih nacija.

IX

Na kraju Kohlmey razmatra utjecaj međunarodnog kretanja kapitala na tokove međunarodne trgovine, na formiranje cijena na kapitalističkom svjetskom tržištu. U tom smislu Kohlmey podsjeća na neke konstatacije koje je dao Lenjin u svom djelu »Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma«: »Za stari kapitalizam, u kome je potpuno gospodovala slobodna konkurencija, tipičan je bio izvoz robe. Za najnoviji kapitalizam, u kome gospoduju monopoli, tipičan je postao izvoz kapitala.«²⁴ I dalje — »Mogućnost izvoza kapitala stvara se time, što je niz zaostalih zemalja već uvučen u vrtlog svjetskog kapitalizma ... Neophodnost izvoza kapitala stvara se time, što je u nekoliko zemalja kapitalizam 'prezreo' i kapital ... nema područja za 'unosno' ulaganje.«²⁵

Izvoz robe kao i uvoz kapitala su funkcije tendencijskog pada profitne stope u vladajućim, bogatim zemljama. Pri tome, izvoz kapitala sve više određuje smjer, strukturu i volumen međunarodne trgovine. Velik dio izvoza slabo razvijenih zemalja zapravo je izvoz velikih stranih mo-

24

V. I. Lenjin, *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma*, Moskva, 1946, str. 59.

25

isto, str. 60.

nopola koji su se smjestili u tim zemljama. Njihovi reinvestirani profiti iznose velik dio nacionalnog dohotka nerazvijenih zemalja.

Isticanjem ovih devet pojava oblika besplatnog transfera vrijednosti iz manje razvijenih u više razvijene zemlje, Kohlmey upućuje da mehanizam međunarodne eksploatacije podrazumijeva postojanje činitelja koji dodatno modificiraju način djelovanja zakona vrijednosti u svjetskim razmjerima. »Svih devet za međunarodni kapitalistički privredni sistem karakterističnih fenomena imaju efekt da određuju cijene na svjetskom tržištu neovisno o odnosima vrijednosti inkorporiranim u dobrima. Kohlmey time izvodi dalje od do sada referiranih nacionalnih razlika u produktivnosti rada i intenzivnosti — čija je posljedica da su nacionalne vrijednosti nejednake s međunarodnim vrijednostima i da započinje neekvivalentna razmjena — da se zbog tendencije monopoliziranja unutar kapitalističkih privreda dispariteti u odnosima razmjene još pojačavaju uslijed činjenice što su međunarodne vrijednosti nejednake s cijenama na svjetskom tržištu. Prvoj komponenti nejednake razmjene — razlika u razini produktivnosti rada i intenzivnosti između raznih nacionalnih ekonomija — podliježu i socijalističke zemlje; druga važi za njih preko adaptacije na kapitalističke cijene na svjetskom tržištu...«²⁶

Međunarodna razmjena između socijalističkih zemalja

Od osobitog je suvremenog značenja Kohlmeyeva analiza međunarodne razmjene socijalističkih država. Ta analiza pokazuje da se ne samo u razmjeni kapitalističkih država već i u krugu socijalističkog međunarodnog sistema međunarodna vrijednost ispoljava kao nejednaki odnos nacija učesnica. Do takvog nejednakog odnosa nacija nesumnjivo dolazi ako se imaju u vidu samo procesi vrijednosti. Kohlmey postavlja opravdano pitanje: Odgovara li socijalističkim potrebama da pri jedinstvenoj cijeni svjetskog tržišta nacija čija je produktivnost niža, razmjenjuje više radnog vremena opredmećenog u svojim robama i uslugama u zamjenu za dobra u kojima je uloženo manje radnog vremena produktivnije nacije? Kohlmey citira Eugena Vargu koji je to pitanje razmatrao već 1920. godine anticipirajući ranu fazu ekonomskih odnosa između socijalističkih država.

»Kao što udio pojedinog radnika u razdoblju diktature mora biti primjeren njegovu učinku rada a ne njegovim potrebama, tako će biti potrebno uzeti nacionalni učinak rada u međunarodnoj razmjeni dobara među proleterskim državama.«²⁷

Dok se socijalistički međunarodni sistem razvija kraj dominantnog

26

W. Bärtschi, H.-D. Jacobsen: *Kritische Einführung in die Aussenhandelstheorie*, Reinbek bei Hamburg, 1976, str. 59—60, prijevod: Tomislav Martinović, viši sveuč. predavač.

27

Varga, E., *Die wirtschaftspolitischen Probleme der proletarischen Diktatur*, 2. Aufl., Hamburg, 1921, str. 154, prema Kohlmeyju.

kapitalističkog sistema, dotle se i u okviru međunarodne razmjene socijalističkih zemalja moraju uzeti u obzir kapitalističke cijene svjetskog tržišta. Međutim ni ta činjenica, kao ni teorijska anticipacija Eugena Varge, ne vodi Kohlmeya do pomirenja s neekvivalentnom razmjenom između suvremenih socijalističkih država. Suprotstavljajući se neravnoj pravnoj razmjeni do koje bi došlo između socijalističkih država ako bi se međunarodni ekonomski odnosi prepustili slobodnom toku stvari, Kohlmey sugerira intervenciju. On smatra da bi pomoć koju bi produktivnije socijalističke zemlje trebale pružiti onim manje razvijenim trebala poprimiti niz oblika, od odobravanja preferencijalnih cijena i povoljnih međunarodnih kredita do darivanja i besplatne znanstvene i tehničke pomoći. U skladu sa svojim preporukama za aktivnu intervenciju u tokove međunarodne razmjene socijalističkih zemalja Kohlmey ističe: »Svjetska tržišna cijena nipošto nije jedini i najvažniji instrument da bi se postepeno asimiliralo tehničko-ekonomsko razvojno stanje socijalističkih narodnih privreda. Najvažniji su instrumenti tehničko-znanstvena suradnja i međunarodna proizvodna specijalizacija i kooperacija.«²⁸

Zaključak

Do intervencije Kohlmeya šezdesetih godina 20. stoljeća marksistička teorija međunarodnih vrijednosti nije se uspjela osloboditi ponavljanja Marxovih citata i Bauer-Grossmannove interpretacije. Prema interpretaciji Bauera i Grossmanna, robnu razmjenu između dvije zemlje na različitim stupnju privrednog razvoja karakterizirao je transfer vrijednosti u korist razvijene zemlje a na štetu manje razvijene. Razlike u stupnju razvijenosti svedene su u modelu na razlike u organskom sastavu kapitala. Međutim, osnovna pretpostavka izjednačavanja profitne stope u međunarodnim razmjerima i na tom zasnovana teza o postojanju međunarodne cijene proizvodnje zavela je generacije marksista koji su nastojali odgovoriti na osnovne probleme međunarodne razmjene.²⁹

Može se pretpostaviti da su nastojanja za objašnjenjem nerazvijenosti »trećeg svijeta« od strane teoretičara izvan kruga marksističke orijentacije — R. Prebisha, H. Myinta, H. W. Singera i G. Myrdala — potakla Gunthera Kohlmeya da razvije teoriju međunarodnih vrijednosti polazeći od Marxove ostavštine.

Supstanciju međunarodne vrijednosti Kohlmey je definirao kao društveni odnos i to odnos nacija što proizvode i razmjenjuju robe. On poput Paula Sweezyja³⁰ ne prihvaća Bauer-Grossmannov model jer u skladu s

28

Kohlmey, G., n. dj., str. 109.

29

Žiborski, K., *Marxov zakon vrijednosti i teorija međunarodne eksploatacije*, referat na simpoziju *Marx i suvremenost*, Zagreb, 21. 12. 1968; *Dvije marksističke interpre-*

tacije djelovanja zakona vrijednosti u svjetskoj privredi, Politička misao, Zagreb, 3/1971, str. 320—330.

30

Sweezy, P., *Teorija kapitalističkog razvika*, Naprijed, Zagreb, 1959, str. 307.

Marxovim konstatacijama i zapažanjima do kojih je sam došao, nema jedinstvenih profitnih stopa u međunarodnim razmjerima kao što nema niti međunarodne cijene proizvodnje.

Kohlmey unosi bitan napredak u objašnjenje neekvivalentne međunarodne razmjene u okviru suvremene marksističke orijentacije. Prema njemu: »Tržišna vrijednost i cijena proizvodnje nisu kongruentni kratkoročno niti dugoročno; monopolska cijena i cijena proizvodnje različite su kvalitativno i kvantitativno; cijene na svjetskom tržištu rezultiraju iz različitih nacionalnih razina i struktura cijena proizvodnje, odn. monopolskih cijena, dakle ne osciliraju oko međunarodne vrijednosti; kretanje cijena na kapitalističkom svjetskom tržištu ne odvija se uopće proporcionalno kretanju vrijednosti.«³¹

Dajući visoku ocjenu Kohlmeyevu doprinosu, zapadnonjemački teoretičari međunarodne razmjene Wolfgang Bärtschi i Hanns-Dieter Jacobsen smatraju da ranija rudimentarna socijalistička teorija vanjske trgovine koja nije dalje razvijala Marxove polazne osnove, pokušava na temelju Kohlmeyevih radova »... izići iz dogmatskog tjesnaca isključivoga aspekta vrijednosti i otvara se prema promatranju cijena na osnovi razmišljanja o ponudi i potražnji, dakle prema teoriji tržišta kakvo prevladava na Zapadu. Pod Kohlmeyevim utjecajem počinje ova socijalistička teorija već priznavati da se cijena na svjetskom tržištu i međunarodna vrijednost međusobno približuju samo unutar određenih graničnih vrijednosti: 'Prema dolje cijene ograničava cijena zemlje koja datu robu relativno najpovoljnije proizvodi. Donju granicu cijene ne određuje dakle uvijek zemlja koja proizvodi robu uz apsolutno najniži utrošak rada. Prema gore ograničavanju cijene na svjetskom tržištu *interesi kupaca*... (Uzimajući to za osnov) odvija se (stvaranje odnosa cijena na svjetskom tržištu) samo dugoročnom tendencijom ... Ukupni proces modificira niz činitelja koji objektivno djeluju.«³²

Gunther Kohlmey nije samo interpretator Marxove teorije međunarodnih vrijednosti. On je nadmašio okvire interpretacije i dao je nesumnjivo vlastiti doprinos razvoju suvremene marksističke teorije međunarodnih vrijednosti. Treba se složiti s onim poznavateljima marksističke teorije međunarodne razmjene koji primjećuju da su upravo Kohlmeyevi radovi dokinuli stagnaciju u ovoj domeni marksističke ekonomske misli.

31
Kohlmey, G., n. dj., str. 56, citirano prema: W. Bärtschi, H.-D. Jacobsen, n. dj., str. 58. Bärtschi i Jacobsen ističu kao središnju tezu u Kohlmeya njegovu konstataciju da cijene na svjetskom tržištu po pravilu odstupaju od međunarodnih vrijednosti i nacionalnih vrijednosti, što znači da je razmjena po cijenama na svjetskom tržištu po pravilu neekvivalentna.

32
W. Bärtschi, H.-D. Jacobsen, n. dj., str. 60. Naveden citat iz: Hochschule für Ökonomie (Hg.), Internationale ökonomische Beziehungen, Die Preise im internationalen Handel, Manuskript, Berlin 1970, str. 17.